

УДК 343.982.4:336.74.009.65

І.І. ПОПОВИЧ, канд. юрид.наук, доц., Ужгородський національний університет

ЗАСОБИ ЗАХИСТУ БАНКІВСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ ВІД ПІДРОБЛЕННЯ

Ключові слова: документ, захист від підроблення, папір, друк, захисні реквізити

Засоби захисту документів від підроблення почали застосовувати відразу з появою документів, що засвідчували факти чи події. Розвиток науки і техніки постійно відкривав нові можливості для удосконалення засобів захисту документів, адже використання саме документу злочинцями є елементом багатьох злочинів. Це може бути виготовлення підроблених документів, грошових знаків та цінних паперів, тому питання захисту документів постійно були предметом уваги держави та відповідних державних органів, установ і окремих підрозділів. До них відносять і криміналістичні установи та підрозділи різних правоохоронних відомств. Саме їх співробітники в процесі дослідження документів виявляють ті недоліки засобів захисту документів від підроблення, котрі підлягають виправленню, та розробляють й запроваджують у практику нові засоби захисту. Сьогодні питанням захисту від підробки та криміналістичного дослідження документів присвячено низку наукових праць та методичних розробок відомих науковців у галузі криміналістики та практиків. Зокрема, це В.Л. Григорович, Ю.А. Горшенін, Л.М. Деменін, Є.І. Казаков-Турбовський, О.Г. Корольков та інші. Цим питанням присвячено й дисертаційні дослідження О.С. Бочарової (1998), О.О. Волкова (1999). Звідси, метою публікації є здійснення аналізу і висвітлення основних видів захисту банківських документів. Її новизна полягає в виокремленні та характеристикці цілісних блоків захисту банківських документів від підроблення, якими

є технологічний, поліграфічний, хімічний і комбінований.

Криміналістичний захист документів передбачає розробку рекомендацій організаційного та технічного характеру, що об'єднуються загальним поняттям захисту документів, так дана стаття присвячена саме технічному захисту документів від підроблення, який становить собою різноманітні прийоми впливу на бланк документа або на матеріали, з яких його виготовлено чи якими здійснено заповнення реквізитів (папір, друкарська фарба тощо), на друкарську форму й умови друку. Отже, технічний захист документів – це штучний спосіб надання їм таких властивостей і особливостей, що ускладнюють повне або часткове їх підроблення і за певних умов дають можливість виявити підроблені документи в процесі їх огляду.

Ми вважаємо, що усі способи технічного захисту документів за характером використаних засобів можна поділити на прості, складні і комбіновані. До простого захисту документів ми відносимо докладну регламентацію правил оформлення документів. Складний захист являє собою введення у документ окремих ускладнень, що викликають труднощі в разі спроби підробки. Комбінований захист передбачає наявність різноманітних (хімічних, поліграфічних, технологічних) прийомів впливу на матеріали, з яких виготовляють документ, а також одночасне застосування особливих вимог щодо оформлення документа.

Для захисту документів від повного або часткового підроблення розроблені і запроваджені окремі способи (блоки) їх технічного захисту, зокрема, технологічний, поліграфічний, хімічний, магнітний, голографічний та комбінований.

Технологічний захист – це комплекс спеціально розроблених прийомів внесення в окремі реквізити документів ознак, що можуть бути виявлені візуально. Найчастіше носієм для документа слугує папір і тому існує потреба в його технологічному захисті. Насамперед варто зазначити, що папір для

виготовлення банківських документів за технологією виготовлення та своєю композицією завжди відрізняється від паперу побутового призначення [1, с.93]. Для їх виготовлення використовується волокниста сировина, якою за звичне є целюлоза деревини, а для високоякісних і міцних паперів, на яких друкують більшість документів, – бавовняні, льняні та інші види волокон. До вмісту паперової маси входять мінеральні наповнювачі, барвники, речовини для проклеювання, а також синтетичні речовини для надання паперу спеціальних властивостей, а також особливі добавки, що мають призначення елементів захисту [2, с.303–304].

З метою розв'язання завдань криміналістичного дослідження документів визначають такі ознаки паперу, як фізичні та механічні властивості, склад волокон, клейкі речовини та наповнювачі тощо. Особливе значення має визначення таких механічних і фізичних ознак, як опір паперу до розривання, зламу, тиснення, жорсткість, пористість [3, с.30].

Важливі документи, зокрема банкноти, мають такий елемент захисту, як водяні знаки. Для нанесення водяних знаків під час виготовлення паперу сиру паперову масу пропускають крізь поверхню металевої сітки і притискають до валика, що має рельєфні з виступами та поглибленнями зображення. У місцях, що відповідають опуклим лініям узору, розташовується менша кількість волокон паперової маси і шар паперу стає тонким, прозорим на просвіт, а там, де товща сітки з рисунком зменшена, утворюється більш щільний шар паперу, менш прозорий на просвіт. Отже, якщо розглядати за допомогою потужного джерела освітлення весь документ на просвіт, то виразно розрізняються напівтонові надписи, портрети або інші зображення, що виконані таким способом. Водяний знак може бути загальним, тобто рисунком, що безперервно повторюється за всією площиною аркуша паперу, або локальним, тобто з рисунком, котрий розташований у певному місці. Також цей знак може бути двох тоновий, що має на полі паперу тільки темний або

тільки світлий елемент, чи трьох тоновий, що має як світлі, так і темні елементи у загальному рисунку.

До паперової маси можуть додавати кольорові, флуоресцентні або реактивні волокна, конфетті, котрі вводять у паперову масу в процесі відливу паперу. Ці захисні реквізити розташовуються в товщі паперового аркуша, але можуть також часткового або повністю виходити (виринати) на його поверхню [4, с.16].

На стадії виготовлення спеціального паперу для банківських документів у нього можуть вводити кольорові включення в формі багатокутників або кружечків – так звані конфетті. Вони можуть бути виконані з плівки з райдужними відблисками і розташовуватися як у товщі паперу, так і на його поверхні.

Захист банківських документів за допомогою фарби визначається такими її властивостями: характерний колір і склад фарби, а також флуоресцентність, магнітність, кольорозмінність, металізованість, термохромність, метамірність та впровадження у фарбу певних спеціальних елементів [5, с.308].

Флуоресцентні фарби здатні світитися під дією ультрафіолетового випромінювання. Для надання фарбі такої здатності до неї вводять спеціальні добавки – люмінофори, що не мають світіння при природному освітленні але стають виразно помітними в разі освітлення документа ультрафіолетовим освітлювачем.

Магнітні властивості фарби виникають внаслідок введення до неї феромагнітних домішок. Виявити таку фарбу можна лише за допомогою спеціальних пристроїв – візуалізаторів магнітного зображення або тестерів з магнітною голівкою.

Для досягнення ефекту зміни кольору фарби використовують спеціально розроблений фарбник, що має складну внутрішню структуру (optically variable ink – OVI). Колір фарби залежить від того, під яким кутом розглядається малюнок і може змінюватися відповідно до зміни кута зору, наприклад, від зеленого до синє-чорного, від жовто-зеленого до червоного [6, с.12]. Ефект оптичної зміни кольору

фарби OVI досягається тільки за умов достатньої товщини її шару на папері і тому ці фарби використовують виключно в металографічному та трафаретному друці.

Металізовані фарби містять металевий пігмент, що зумовлює утворення кольорової плівки, але на відміну від фарб OVI, ці фарби в разі зміни кута зору змінюють не колір барвника, а ступінь блиску [7, с.19]. Високі захисні властивості мають метамірні фарби. Зображення на документі, що виконані метамірними фарбами, створюють графічно єдину композицію і сприймаються візуально за звичного освітлення як однокольорові, але вони мають різне відображення в разі спостереження в інфрачервоній ділянці спектру. Такий ефект має назву інфрачервоної метамірності фарб.

В якості спеціальних елементів до складу паперу для виготовлення банківських документів можуть додаватися мікроскопічні дози елементів із слабким радіаційним випромінюванням. Таке випромінювання не становить шкоди для здоров'я людини, але легко виявляється спеціальними приладами.

Поліграфічний захист становлять різноманітні види і способи поліграфічного друку. Категорія – «вид друку» відбиває той факт, що всі друкарські форми за взаємним розташуванням їх друкуючих і пробільних елементів можуть бути класифіковані на чотири групи: форми плаского, високого, глибокого і трафаретного друку. Морфологічні ознаки штрихів надрукованого зображення насамперед визначаються видом друку. Спосіб друку – це система технологічних операцій, пов'язаних з реалізацією певного чи іншого виду друку [8, с.411].

Комбінація видів і способів друку документів у сукупності з іншими способами захисту істотно утруднює підроблення і полегшує виявлення його ознак. У даний час для виготовлення таких документів використовують чотири основних способи друку: високий, плаский, глибокий, трафарет.

Із засобів високого друку застосовують, наприклад, так званий спосіб «орловського

друку», фотоцинкографію і спеціально розроблені шрифти. Із засобів плаского друку з метою захисту використовують офсетний спосіб, а із засобів глибокого друку – металографію.

«Орловський друк» і офсет використовують для друкування на документах захисних фонових сіток. До того ж, орловський друк є дуже надійним засобом захисту, тому що з його допомогою створюються складні переплетення фонових сіток і конфігурації кольорових орнаментів, у яких лінії не перериваються, але змінюють своє кольорове забарвлення. Головна особливість орловського друку полягає у тому, що під час друкування багатокольорового штрихового оригіналу досягається абсолютно точна збіжність елементів малюнку, котрі друкуються різними за кольором барвниками за один цикл, чого не можна виконати класичними способами друку. В орловському друці використовується найскладніша технологія та високоточне обладнання. [9, с.188–189].

Офсетний спосіб плаского друку застосовують для друкування деяких графічних елементів бланків. Металографія як спосіб глибокого друку – це складний технологічний процес, що є надійним засобом захисту від підроблення.

Важливим засобом поліграфічного захисту документа є застосування спеціального технологічного процесу, який має назву «гільош». Гільоширним елементом називають малюнок з великої кількості кривих тонких ліній, що перетинаються. Для створення узорів з повторюваними елементами застосовують спеціальні гільоширні гравірувальні машини. Відтворити такий складний узор практично не можливо. У поліграфічному оформленні банківських документів використовують широкій набір гільоширних елементів: рамки, сітки, візерунки, асюре (повторювані паралельні тонкі лінії, прямі або хвилясті паралельні лінії), віньетки та інші елементи декору, що створюють графічне оформлення. Такі елементи використовують фрагментами, видозмінюють, в результаті чо-

го кожен документ містить унікальний набір різних графічних елементів оформлення [9, с.187–188].

Ефективним у сучасних умовах засобом захисту документів є виконання на них прихованого зображення, що створюється за допомогою методу глибокого друку. Сутність такого захисту полягає в тому, що таке зображення під час друку неначе монтується у гільоширний продукт і стає видимим лише тоді, коли розглядати документ під певним кутом зору [10, с.176].

З метою підвищення рівня захисту документа, а також покращання їх художнього оформлення використовують спосіб друку ірисовими розкатами, так званий «ірисовий друк». Цей спосіб застосовують для друку кольорових зображень, що плавно змінюють свій колір в межах єдиної сюжетно-графічної композиції. На відтисках у документі, що мають елементи з ірисовим розкатом, спостерігають плавні зміни кольору при переході від однієї фарби до іншої.

На багатьох банківських документах, зокрема, на іноземних та українських паперових грошах в якості елемента захисту застосовують друк суміщених зображень. Для цього окремі елементи зображення наносять з обох боків документа таким способом, щоб під час розгляду аркуша на просвіт розрізнені і віддруковані на обох боках документа розрізнені елементи створювали єдине зображення.

Складним для відтворення реквізитом захисту є застосування мікротексту – алфавітно-цифрових зображень, що виконані дрібним шрифтом, висота і ширина котрого не перевищують 0,20–0,25 мм [8, с.585].

Хімічний захист будується на тому, що в процесі виготовлення документа до його окремих елементів вводять спеціальні хімічні речовини-індикатори, які в разі дії на них хімічними речовинами, сполуками чи внаслідок механічного впливу викликають особливе забарвлення паперу в місці такої дії. Магнітний захист документа полягає в тому, що для виготовлення бланка документа використовують магнітні фарби, котрі містять особливі

домішки. Місця використання такої фарби набувають певних магнітних властивостей. Це дає можливість не тільки швидко сортувати та реєструвати документи з такими реквізитами захисту, але й перевіряти їх на справжність. Голографічний захисний реквізит застосовують для маркування документів з метою підтвердження їх справжності та унеможливлення їх несанкціонованого відтворення [11, с.59]. Цей елемент введено у відповідності до Положення «Про порядок голографічного захисту документів і товарів», яке затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 24.02.2001 р. № 171. Голографічний захисний знак – це фізично поєднана з об'єктом захисту спеціальна мітка, що має аналоговий або дискретний мікрорельєф на металізованому носії, котрий виконує при візуальному контролі функцію захисного елемента [12, с.35]. Комбінований захист конкретного документа містить різноманітні поєднання технологічного, поліграфічного та хімічного захисту.

Оформлення документа (реквізити оформлення) та ствердження його справжності (засвідчувальні реквізити) також можуть містити в собі елементи захисту. До них відносять: використання спеціального чорнила і мастичних паст, до складу яких входять реактивні речовини, що викликають відповідне забарвлення після зняття зволоженого відбитка із застосуванням певних розчинників.

Отже як бачимо, справжні банківські документи містять різноманітні елементи захисту від підроблення, тому візуальний контроль справжності розрахункових банківських документів, який здійснюють працівники відповідних служб банку, сьогодні є обов'язковим етапом їх перевірки і не може бути замінений лише інструментальним, машинним методом. Разом із цим, розроблення рекомендацій щодо посилення захисту документів від підроблення є одним із напрямків профілактичної діяльності не лише експертних підрозділів чи судових експертів, але й спеціалістів окремих підрозділів банківських установ та спеціальних підприємств, де розробляють захисні рекві-

зити та виготовляються документи з реквізитами захисту. Для здійснення відповідної підготовки спеціалістів банківських установ необхідне залучення і спеціалістів експертних установ і підрозділів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Орловський В. А. Види імітацій захисних елементів на цінних паперах / Орловський В. А. // Кримінальний вісник. – 1987. – Вип. 2. – 76 с.
2. Митричев В. С. Основы криминалистического исследования материалов, веществ и изделий из них / Митричев В. С., Хрусталев В. Н. – СПб. : Питер, 2003. – 591 с.
3. Корольков А. Г., Криминалистическое исследование денежных билетов СССР : учебное пособие / Корольков А. Г., Горшеннин Ю. А., Лютов В. П. – М. : ВНКЦ МВД СССР, 1991. – 88 с.
4. Гора И. В руках валюта. Не подделка ли? / Гора И., Колесник В. // Бугалтерский учет и аудит. – 1996. – № 6. – С. 16–20.
5. Елисеев К. В. Техничко-криминалистические средства проверки документов / Елисеев К. В., Котова Л. А. // Системы безопасности 2003 : межотраслевой тематический каталог. – М., 2003. – С. 308–310.

6. Осторожно – фальшивка. – К. : Киевская школа менеджмента и бизнеса, 1997. – 67 с.
7. Деменин Л. Н. Доллары США. Криминалистическое исследование : пособие для экспертов / Деменин Л. Н. // Владивосток : ЭКУ Приморского края. – 1996. – Вып. 2. – 27 с.
8. Теория и практика судебной экспертизы / Шашкин С. Б. – СПб. : Питер, 2003. – 704 с. (Серия «Закон и практика»).
9. Техничко-криминалистическая экспертиза документов : учебник / отв. ред. Р. С. Белкин, А. Н. Самончик. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1978. – 215 с.
10. Профессиональное оборудование для проверки документов / Петряев С. Ю. – К. : Экспертні системи, 2000. – 24 с.
11. Словник-довідник для працівників органів Державної податкової служби / автори-упорядники: Бондаренко М.О. та ін.; за ред. М. Я. Дем'яненка, П. В. Мельника. – К. : Дія, 2001. – 344 с.
12. Григорович В. Л. Экспертиза денежных знаков, защищенных голограммой / В. Л. Григорович // Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики : сборник статей : в 3 ч. – Ч. 2. – М. : АУ МВД России, 2004. – С. 34–37.

Попович І. І. Засоби захисту банківських документів від підроблення / І. І. Попович // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 750–754 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11piidvp.pdf>

Досліджені сучасні реквізити захисту розрахункових банківських документів від їх підроблення, зокрема, висвітлено основний вид захисту документів – технічний, який поділяється на простий, складний і комбінований.

Попович И.И. Средства защиты банковских документов от подделки

Исследованы современные реквизиты защиты расчетных банковских документов от их подделки, в частности, отражен основной вид защиты документов – технический, который делится на простой, сложный и комбинированный.

Popovsch I.I. Counterfeit Protection of Bank Documents

The modern counterfeit protection requisites of bank settlement documents researches, in particular the basic type of defence of documents – technical, the latter is also broken down into simple, complex and combined.